

A közösség énekese

BENJÁMIN LÁSZLÓ HETVENEDIK SZÜLETÉSNAJÁN

Amikor Akhilleuszt a fővezér, Agamemnon megalázta, az Iliász hőse úgy döntött, hogy lemond minden vitézi babérról, dicsőségről, amit azelőtt a törzs, a sereg s a vezér szolgálatában az életénél is fontosabbnak tartott. Arról kezdett elmélkedni a harctól félrehúzódva, hogy az élet minden másnál nagyobb érték, nem érdemes feláldozni semmiért.

Kínálkozik erre a legendára úgy új legendát csirázó hasonlat.

Miután Benjámín Lászlót, a már koszorúval övezett, szocialista hitvallású költőt az ötvenes évek első felének vezető kultúrpolitikusai többször is „megbíralták” — először 1951-es költeménye, a *Számadás* megjelenése nyomán, majd más munkáiért, közéleti lépéseiért —, a költő egyszer csak arról kezdett elmélkedni és egyre szebb műveket írni, hogy lemond a *Számadás*ban még vállalt, hősiesség magatartásról, többé nem tagadja meg a sok szomorúsággal, küzdelemmel és vereséggel terhes múltat a tetszés szerint színezhető jövőért; az élet, az „egyetlen élet”, úgy, ahogy megélte, minden másnál nagyobb érték.

Minden hasonlat — akarva, nem akarva — torzítás; szemléltetésre akkor alkalmas, ha két jelenség analóg vonásainak erős körvonalazása után megrajzoljuk a részletekben mutatkozó eltéréseket.

Akhilleusz az arisztokratikus hősideál megtestesítője a görög archaikumban, ennél fogva sértődése csupán magánérdekeinek sérelmével egyértelmű: a hadizsákmány őt illető részétől s kedvenc rabnőjétől fosztja meg a fővezéri önkény. Ha a vezér nem becsüli meg, akkor többé nem hajlandó szolgálni sem őt, sem a közösséget; ezen a logikai úton jut el addig az individualista filozofikus kijelentéséig, hogy „Trója minden kincse sem ér fel az életemmel”.

Benjámín László mindenféle arisztokratikus társadalmi jelenség esküdt ellensége gyerekkora óta. Következetes demokrata: a demokráciát csak a szocializmussal, illetve a kommunizmussal együtt tudja elképzelni. Tizenöt éves korától, a harmincas évek elejétől kezdve résztvevője a munkásmozgalomnak, s 1947-ig — a Kommunisták Magyarországi Pártjába való belépéséig — a szociáldemokrata párt forradalmi szárnyához tartozik, lázító, antifasiszta, töke- és háborúellenes költemények írójaként s mozgalmi munkásként.

Mi volt az oka annak, hogy az ódai lendülettel megírt — s az ötvenes évek elején megjelent politikai mondandójú költemények sivatagából magasan kiemelkedő — *Számadás*ért elmarasztalták? Talán az, hogy „individualista” álláspontra helyezkedett?

Paradox, önellentmondásos módon, ez a kifogás húzódott meg a magas katedrálról elhangzó kritika mélyén: rosszul gondolkodik, aki az egyéni helyzetállást latolgatja, egyéni hősiességre való képességét mérlegeli, mert minden harcosnak a háta mögött kell tudni a pártja és egész népe összefogását, erejét. Olyan ez, mintha Agamemnon haragját Akhilleusz azzal hívta volna ki, hogy egyéni hőstetteket visz véghez — nem pedig azzal, hogy minél többet követel a hadizsákmányból.

A költő válasza nem pusztán a sértődés volt; a bírálatból nem azt a kon-

zekvenciát vonta le, hogy nincs szükség hősie helytállásra, önfeláldozásra. Olyan fából faragták, hogy mindig előbb keresi a hibát önmagában, mint másokban, amikor válságba jut. Önvizsgálata jól megkülönböztethető verstípusokban, több etapban haladt előre, szoros kapcsolatban a külső valóság, a társadalom alaposabb és kritikussabb megismerésével.

Önéletrajzi versek sorozatával bírálta fölül azt, amit a *Számadásban* még így hangoztatott: „Rozzant szobák homályán, sírok között, romon, / visszafelé miért is kutatnám lábnyomom?” Ehelyett az „új világ ezernyi szép csodáját” akarta megénekelni, feledésre ítélve az ifjúkori munkássors küzdelmeit, nyomorúságait és — tegyük hozzá: saját hősi múltját is, lévén a kevesek egyike, akik mégis dacoltak a tőkés renddel, fasizmussal. Ő volt az a költő, aki a harmincas és negyvenes évek fordulóján világgá kiáltotta: „az ellenséghez tartozom!”. Az „ellenséghez” — vagyis a fasizmus, a tőke ellenségeihez. (Milyen hasonlatos ez ahhoz, amikor József Attila, néhány évvel korábban, a harcoló spanyol kommunistákra és a szovjet erőkre gondolva, „testvéri tankok”-tól várta a szabadságot!) Most viszont belátta: múltját kár megtagadnia, s a szocializmus nemcsak harc, hanem az élet érdekét mindenek fölé helyező, humanista meggyőződés; a költői realizmus pedig nem az elért eredmények megcsillogtatása ünnepi fényben, hanem a valóságos élet tapasztalataiból kiszűrt, általános emberi tartalom érzékletes és hiteles ábrázolása az egyszeri sorsban, lelkületben.

Költészete ennek megfelelően az ünnepélyes, elvontan allegorizáló stílusról hétköznapibbra és konkrétabbá vált, az ódai lendület elégtikus elmélyülésre cserélődött.

Az ötvenes évek közepén — már 1953-mal kezdődően — nemcsak a saját életéhez, a saját múltjához való viszonya változott meg. Egyre inkább fölismerete az új társadalom néhány év alatt bekövetkezett torzulatait, a szocialista demokrácián esett sérelmeket, a vezetői bürokratizmust és öntömjenezést, az antihumánus intézkedéseket, régi kommunisták, mozgalmi emberek meghurcolását — és nem utolsósorban az irodalomnak a romlását a kultúrpolitikai me-revség, szüklátókörség, a közészerúségnek oly kedvező normatív előírások, elvárások miatt. Lírájában magasrendű művészettel kapcsolódott össze a szocializmus társadalomkritikája, az etikai tartás, az önmagával szemben is kiméletlen erkölcsi szigor.

Az ötvenes évek közepe táján megújult költészete úgy is felfogható, mint visszatérés az 1948 előttihez — a küzdelmes ifjúsághoz, a bensőből vezérelt forradalmisághoz — egy szférával magasabb szinten. Volt hozzá erkölcsi, szellemi, művészi tartaléka — és tanult a közben történelemből; múlhatatlan érvényű törvényszerűségeket szűrhetett le az átélt társadalmi válságból, egyéni vereségeiből, mindezt megszenvedett művészi formában. „Hát megtanultam, hogy az ember / lehet az örömért kesegő; / halhat az életért a bátor — / de már: embertelen az emberségért, / becstelen a becsületért, / igaztalan az igazságért / nem lehet senki emberfia” — így utasítja el a korabeli vezetés machiavellisztikus gyakorlatát; „Az Eszményt kell — rá tettük életünket — / ha körrömmel, kikaparni a sárból, / és felmutatni tisztán a világnak!” — így szól az *Így vagyunk* programja. Bevallani a szocializmuson esett sérelmeket, megtisztítani eszméjét a hozzá tapadt szennyeződéstől. Nem félrevonulni, nem az anti-humánus erőknek hagyva a kezdeményezést, hanem cselekedni a józan ember-ség nevében, költőként az igazat szépen kimondva.

Művészi újjászületése érdekében eleven tartalmat adott a megcsúfolt szónak, a realizmusnak. *Köznapi dolgok igézete* című, megjelenésekor veszélyesen félremagyarázott, de mindjárt híressé is vált költeményében az öt érzékkel felfogott valóság szenzuális örömét s ez öröm jogát pereli vissza. Ismét a hűség mozzanatát láthatjuk ebben: nem az igazi realizmussal szakított, hanem a lakkozó ábrázolástól, a „forradalmi romantikára” hivatkozó költői gyakorlattól fordult el, attól, mely a tények világából a tervekben és utópisztikus reményekben elképzelt jövőbe rugaszkodik. A formai kötöttségeken is lazított valamelyest, de csak annyiban, amennyiben a merev kánon helyett a pontos kifejezés, a megjelenítő erő érdekének rendelte alá a vers alakzatát. Hangja bensőségesebb, oldottabb lett, stílusa változatosabb, gazdagabb, versformái találékonyabbak — úgy, ahogy azt a lélekben feltorlódott érzelmi állapot feszültsége megkívánta. A magyar archaikum versformáitól az oldott hexameterig, a szonettől a nibelungizált alexandrinig és a szabadversig terjed a költemények poétikai változatossága. Nyelve, ha kell, rapszodikus lendületű, ha kell, a család, az otthon meghittségét, a társadalmi harcokhoz szükséges „háterszág” biztonságát sugárzó, vagy a kétségeket, reményvesztettséget éreztetőn elégikus, melankolikus. Korábbi optimizmusát — amit a kötelezőnek elismert fegyelem nevében olykor akaratlagosan is magára vállalt az 1953 körüli ocsúdást megelőző néhány évben — a forradalmi szándéokra korlátozta: kitartani eredeti kamaszHITE, a közösség szolgálata mellett, megtenni a megtehetőt az igazságos társadaloméért — ezek maradtak vezéreszméi még az 1956-os országégés katasztrófája idején s azt követően is, ezek adtak erőt az *újrakezdéshez*, hogy egyik legismertebb s legszebb költeménye, a *Vérző zászlók alatt* (1962) refrénszavával éljek. A veszteségek, a gyász, a reá hullott rágalmak sorozata megkeserítette, s egyik leggyönyörűbb verse, a *Buga Jakab éneke* úgy kerekedik fölül a gyász, a magány és az illúzióvesztés nyomán támadó kétségbeesésen, ahogy egy kartézianus forradalmárhoz illik: belátva, hogy a szabadság és az egyéni elszigeteltség egy szocialista életében tartósan összeegyeztethetetlen, csak a közösség által, a közösségért élve lehet szabad egész lélekkel. Ha 1953—54-től költészete a való világ tárgyaival, emberi és természeti dolgaival gazdagodott, akkor a hatvanas évek közepe felé a fogalmi kifejezést emelte a korábbinál magasabb szintre. Keveset író, de szinte csupa összefoglaló jelentőségű, életsummázó vers szerzőjeként láthatjuk a hatvanas években kiteljesedő poézis létrehozóját, Benjámin Lászlót.

A hatvanas években divatosá lett „hőstelenítéshez” nincs köze. Ellenkezőleg, azért folytatott hosszan tartó költői küzdelmet, hogy szocialista citoyen-öntudattal helyezze reális alapokra az egyén társadalmi felelősségét, közösségi feladatvállalását. Időközben újraéledt a lírikus régi mesélőkedve, játékos, önironikus hajlama és humora, melynek nemcsak a fiatalságából földézett, kesernyés-vidám életképeket és tragikomikus politikai szatírákat köszönhetjük, hanem egy ragyogó paródiasorozatot is, a *Kis magyar antológiát*, melyben legszívesebben az írói nagyképűséget csúfolja ki, mert szerinte az irodalmat nem annyira deheroizálni, mint inkább demisztifikálni kell.

Kalandos, mesés történeteket, jelképi erejű léthelyzeteket önt sűrített lírai formába saját élete s nemzedéke sorsának megannyi példázatául — kiemelkedik ebből a sorozatból a *Tengerek fogságában*, az *Ismeretlen költő verse*, az *Elvesztett nemzedék*, *A farkasok nevelte fiú*, a *Változat népmesére*, *A világ végén* vagy *A tábornok lefokozása*. Néhány nagy költeményében — például a

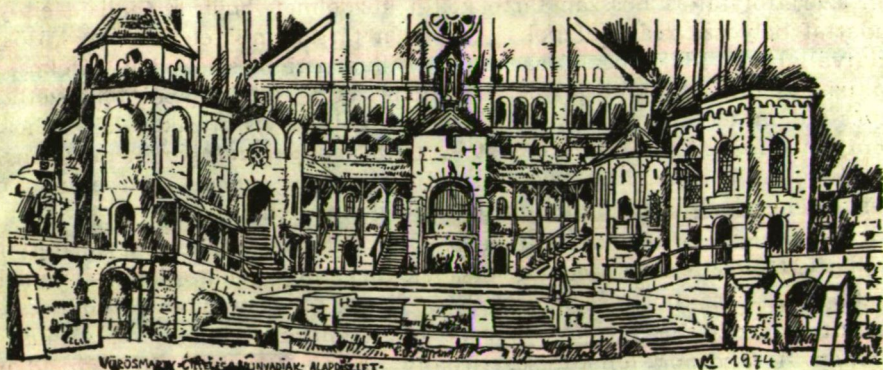
Nyílt szó, födetlen arc, A határozatokra ki emlékszik ma már? vagy a *Szocialisták* címűben — ha itt-ott rezignált felhangokkal elvegyítve is, ha a forradalom hétköznapijaira (s nem az „ünnepélyességre”) téve is a hangsúlyt — ódai emelkedettséggel, az elsől említett *Nyílt szó, födetlen arc* hitvallásában egyenesen ditirambikus erővel mondja ki a költői hagyatkozás szavait, az eszméket, melyekre ifjan fölesküdütt. A Walt Whitman-i sodrású, szélesen áradó, többnyire hexametroid lüktetésű sorokban visszanyerik méltóságukat az olyan megsértett, múlt századba visszalökött szavak, mint a népfelség, haladás, emberi jogok, vagy mint a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség. Úgyszintén a huszadik századi forradalmiság fogalmai: Nemzetköziség, Béke, Közösségi Tulajdon.

Nem annyira a „hősiesség” illik erre a költői hangvételre, mint inkább a pátosznak egy kissé fanyar változata, melyet azonban épp ennek a józan szenvedélynek köszönhetően érzünk meggyőzőnek és nagy erejűnek, mert manipulálhatatlan, ellentétben a pátosz mámorosan elvakult változataival. „Nem megváltani, nem megalázni — megérteni, megtartani kívánjuk a világot” — mondja, de így is „világ-mentésre, világ-alkotásra” vállalkozik s ad kedvet, habár közvetlen felszólításra nem érez indíttatást — saját tennivalóinak tisztázásával győz meg és ad követhető példát. „Hiszünk a múltak után is, az új veszedelmek közt is az emberi jóakarásban, / okosabban és szelídebben és fanyarabbul, mint egykor hittünk” — íme a pátosz és rezignáció sajátos ötvözeté, mely a hétköznapiság és irónia mellett meghatározó sajátossága — veretes formában, lényegre szorítókozó, realiztikus megjelenítő eszközökkel.

Legendákat, idejüket múlt mítoszokat rombol le, melyek az osztálytársadalmakban a misztifikált társadalmi egyenlőtlenségek, a szocializmus kezdetén pedig a kultikus társadalmi beidegződöttségek rossz hagyományaiként konzerválódtak a cinikus, „sznob és frivol” irodalmi tudatban, s termelődnek újra „modernizált” változatokban.

Nem új legendát akartam kreálni költőnkéről az Akhilleusz-hasonlattal — erre a hetvenedik születésnap ünnepi alkalma sem készíthet, lévén ő a legendák és kultuszok esküdt ellensége. Annyit szerettem volna megvilágítani, mi a különbség a harcoktól sértődötten félrevonuló herosz és a bensőből vezérelt, köznapi életünk fölött művekkel világító, ám elvakítani minket nem akaró mai lírikus közt.

Akhilleusz tízévi „magánzás” után végül is beadta derekát vezérének és az isteneknek, s megvívta Tróját. Benjámin László pedig a *hősies líra* helyébe visszaállította jogaiba a minden szempontból hiteles *lírai hőst*.

VARGA MÁTYÁS DÍSZLETTERVE